

חטאי שלמה ונבואת העונש בפי אחיה השילוני (פרק י"א)

ג. "אֲשֶׁר בְּהֵעוֹתוֹ, וְהִכְחַתִּיו בְּשֵׁבֶט אֲנָשִׁים וּבְנִי אָדָם" (שמ"ב, ז', יד)

שני השטנים שהקים ה' לשלמה (י"א, יד-כה)

- יד וַיִּקַּם ה' שְׁטָן לְשִׁלְמָה אֶת הַדָּד הָאֲדָמִי, מִזְרַע הַמֶּלֶךְ הוּא בְּאֲדָוִם.
- טו וַיְהִי בְּהֵיטוֹת דָּוִד אֶת אֲדָוִם, בְּעָלוֹת שָׂר הַצָּבָא לְקַבֵּר אֶת הַחֲלָלִים, וַיֵּךְ כָּל זָכָר בְּאֲדָוִם.
- טז כִּי שָׁשֶׁת חֲדָשִׁים יָשָׁב שָׁם יוֹאָב וְכָל יִשְׂרָאֵל עַד הַכְּרִית כָּל זָכָר בְּאֲדָוִם.
- יז וַיִּבְרַח אֲדָד הוּא וְאֲנָשִׁים אֲדָמִיִּים מֵעִבְדֵי אָבִיו אֲתוֹ לְבֹא מִצְרַיִם, וְהָדָד נָעַר קָטָן.
- יח וַיִּקְמוּ מִמֶּדֶן וַיָּבִאוּ מִצְרַיִם, וַיִּקְחוּ אֲנָשִׁים עִמָּם מִמִּצְרַיִם וַיָּבִיאוּ מִצְרַיִם אֶל פְּרָעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַיִּתְּנוּ לוֹ בַּיִת, וְלָחֶם אָמֵר לוֹ, וְאָרֶז נִתָּן לוֹ.
- יט וַיִּמְצָא הַדָּד חֵן בְּעֵינֵי פְרָעָה מְאֹד, וַיִּתְּנוּ לוֹ אִשָּׁה אֶת אַחֹת אִשְׁתּוֹ, אַחֹת תַּחְפְּנִיס הַגְּבִירָה.
- כ וַתֵּלֶד לוֹ אַחֹת תַּחְפְּנִיס אֶת גְּנֹבֶת בְּנוֹ, וַתִּגְמְלֶהוּ תַּחְפְּנִיס בְּתוֹךְ בַּיִת פְּרָעָה, וַיְהִי גְנֹבֶת בַּיִת פְּרָעָה בְּנֵי פְרָעָה.
- כא וְהָדָד שָׁמַע בְּמִצְרַיִם כִּי שָׁכַב דָּוִד עִם אֲבִתָּיו וְכִי מֵת יוֹאָב שָׂר הַצָּבָא, וַיֹּאמֶר הַדָּד אֶל פְּרָעָה: שְׁלַחְנִי וְאֶלֶךְ אֶל אֶרְצִי.
- כב וַיֹּאמֶר לוֹ פְּרָעָה: כִּי מָה אַתָּה חֹסֵר עִמִּי וְהֵנָּה מְבַקֵּשׁ לְלָכֵת אֶל אֶרְצְךָ? וַיֹּאמֶר: לֹא, כִּי שְׁלַח תְּשַׁלְּחֵנִי.
- כג וַיִּקַּם אֶל-לֵהִים לוֹ שְׁטָן אֶת רִזּוֹן בֶּן אֶלְנָדָע, אֲשֶׁר בָּרַח מֵאֵת הַדָּד עֵרָר מֶלֶךְ צוּבָה אֲדָנָיו.
- כד וַיִּקְבֹּץ עָלָיו אֲנָשִׁים וַיְהִי שָׂר גָּדוֹד בְּהַרְגֵּ דָוִד אֲתָם, וַיִּלְכְּוּ דַמְשֶׁק וַיִּשְׁבּוּ בָּהּ וַיִּמְלְכוּ בְּדַמְשֶׁק.
- כה וַיְהִי שְׁטָן לְיִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי שִׁלְמָה, וְאֶת הַרְעָה אֲשֶׁר הָדָד, וַיִּקְצֹץ בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּמְלֹךְ עַל אֶרֶם.

1. הקשר בין נבואת העונש לשלמה (פס' יא-יג) לבין השטנים שקמו לו

בפסוקים יד-כה, בסמוך לאחר נבואת העונש לשלמה, מתוארים שני 'שטנים' – שני אישים שהפריעו לשלמה, ועמדו לו למכשול בדרכו כמלך ישראל.¹ משמעות הדבר, שעוד בחי שלמה, כנראה בימי זקנתו, ניבעו סדקים ראשוניים בממלכתו, והחלו להיות ניכרים סימני ירידה והתפוררות, לכל הפחות במה שנוגע לשלטון שלמה בעמים השכנים.²

כוונת הכתוב בתיאור זה היא לומר שעונשו של שלמה על חטאיו החל בעצם עוד בחייו. ואמנם דבר זה אינו סותר את מה שנאמר לשלמה בפסוק יב "אֵךְ בְּיָמֶיךָ לֹא אֶעֱשֶׂנָה...". נבואה זאת מתייחסת לקריעת הממלכה מעל שלמה, והיא אכן לא תתרחש בימיו. אולם השטנים שנועדו לשלמה, אף שזעזעו את עצמתו המדינית, לא חיסרו דבר משלטונו על עם ישראל כולו.

אולם כאן יש לשאול: עמידתם של השטנים הללו בדרכו של שלמה לא נרמזה כלל בנבואה! ובכן, האם יש קשר בין הנבואה שבפסוקים יא-יג לבין תיאורם של שני השטנים בפסוקים יד-כה, או שאלו שתי חטיבות נפרדות בסיפורנו שאין ביניהן כל קשר?

מסתבר שיש קשר נסתר בין הנבואה ובין תיאורם של השטנים: קריעת הממלכה מעל בנו של שלמה בוודאי לא תהא אירוע פתאומי שאין לו רקע קודם, אלא היא תהא שיאו של תהליך שקדם לה ואשר התרחש עוד בימי שלמה. תהליך זה הוא היחלשות המלוכה הישראלית הן כלפי חוץ והן כלפי פנים. תהליך היחלשות מתמשך של שלמה הוא זה שאפשר את תביעותיהם של שבטי ישראל מרחבעם בנו, כמתואר בחלקו הראשון של פרק י"ב, ולאחר מכן את התמרדותם עד לקריעת הממלכה.

נמצא שהשטנים שהקים ה' לשלמה מבחוץ, ועוד יותר מכך מרדו של ירבעם בתוך ממלכת ישראל עצמה, המתואר בהמשך סיפורנו, הם תנאים מוקדמים שהובילו להתגשמות הנבואה, ועל כן ניתן לראות בהם את תחילת התגשמותה.

ניתן להצביע על קשר נוסף בין הנבואה בפסוקים יא-יג ובין תיאור עמידתם של השטנים השונים לשלמה: בעיון הקודם, בסעיפו האחרון, הראינו כיצד שתי ההקלות המובטחות לשלמה בעונשו נובעות מהתחייבות ה' לדוד בחזון נתן,

¹ זו המשמעות היסודית של המילה 'שטן' במקרא: מכשול, מפריע – "וַיִּתְּצֵב מֶלֶךְ ה' בְּדָרְךָ לְשָׁטָן לוֹ" (במדבר כ"ב, כב). הפסוקים המתארים את השטנים שעמדו לשלמה בימי זקנתו עומדים בהקבלה ניגודית לדברי שלמה עצמו בימי גדולתו: "וְעַתָּה הִנֵּי ה' אֶל-לֵהִי לִי מִסְבִּיב, אִין שְׁטָן וְאִין פֶּגַע רָע" (ה', יח).

² ואמנם בהמשך סיפורנו מתואר 'שטן' נוסף (אף שאינו מכונה כך), והוא ירבעם אשר הרים יד במלך שלמה. מרדו של ירבעם חשף אי-שקט והתמרמרות אף בתוך ממלכת שלמה פנימה.

בשמ"ב ז'. וכיוון שהנבואה שנאמרה לשלמה מבוססת על חזון נתן, הרי היא כ'מראה מקום' למעיין להתבונן במה שנאמר שם. והנה, בחזון נתן נאמרו לדוד לא רק הבטחת ה' לבנו אחריו, אלא גם העונש שיקבל בנו אם יחטא:

יד אֲנִי אֶהְיֶה לוֹ (– לבנו של דוד) לְאָב, וְהוּא יִהְיֶה לִּי לְבֵן
אֲשֶׁר בְּהַעֲוֹתוֹ, וְהִכְחַתִּיו בְּשֶׁבֶט אֲנָשִׁים וּבְנִגְעֵי בְּנֵי אָדָם.
 טו וְחִסְדֵי לֹא יִסּוּר מִמֶּנּוּ...

ובאמת, אף כי בדרכים שונות ניתן היה להחליש את שלמה ואת ממלכתו כהכנה לקריעת הממלכה מעל בנו, הדרך שבה השתמש ה' היא בהעמדת אישים שיתנגדו לשלמה מבית ומחוץ:

יד וַיִּקָּם ה' שֶׁטֶן לְשִׁלְמָה אֶת הַדָּד הָאֲדָמִי...
 כג וַיִּקָּם אֶל־לְהִים לוֹ שֶׁטֶן אֶת רְזוֹן בֶּן אֶלְיָדָע...
 כו וַיִּרְבְּעַם בֶּן נָבֵט... עָבַד לְשִׁלְמָה, וַיָּרֶם יָד בְּמֶלֶךְ.

באמצעות אישים אלו שעמדו לשלמה לשטן נתקיים דבר הנבואה שבפי נתן "וְהִכְחַתִּיו בְּשֶׁבֶט אֲנָשִׁים וּבְנִגְעֵי בְּנֵי אָדָם".

2. שתי 'הבטות לאחור' בתיאור השטנים

תיאור שני השטנים שעמדו לשלמה, בפסוקים יד–כה, בנוי בדרך מיוחדת שיש לעמוד עליה.

בפסוק יד מתוארת הקמת השטן הראשון:

וַיִּקָּם ה' שֶׁטֶן לְשִׁלְמָה אֶת הַדָּד הָאֲדָמִי, מִזֶּרַע הַמֶּלֶךְ הוּא בְּאֲדָוִם.

עתה כאילו נפתחים סוגריים, ולעיני הקורא נגללת פרשת חייו של הדד האדומי החל בעיצומם של ימי דוד כמלך ישראל, בעת שהדד היה "נער קטן" (פסוק יז), ועד לזמן מותם של דוד ויואב, כלומר עד ראשית מלכותו של שלמה (פסוקים כא–כב), כשהדד כבר היה אב צעיר לבנו שנגמל (פסוק כ). מאמר מוסגר זה מתפרש אפוא על פני שמונה פסוקים – טו–כב, והם מתארים אירועים שנמשכו כעשרים שנה.

אנו רואים פסוקים אלו כמוקפים בסוגריים, כיוון שאין כל זיקה ישירה וגלויה בין פרשת חייו של הדד המתוארת בפסוקים אלו ובין הסיפור שבו אנו עומדים בפרק י"א. זיקתם לסיפור היא עקיפה ורחוקה: הם מבארים מיהו הדד האדומי שהוצג לפני כן (בפסוק יד), ומהן הנסיבות שהביאוהו להיות שטן לשלמה.

מבחינת ההגדרה הספרותית של פסוקים אלו, יש להגדירם כ'הבטה לאחור' רחבה, המשלימה את ידיעותינו ביחס לדמות שלא פגשנו בה עד עתה במקרא. לפיכך כמעט כל האמור בפסוקים אלו הוא חידוש גמור בעבור הקורא³.

אולם האינפורמציה הניתנת לנו בפסוקים אלה ביחס לדמותו של הדד אינה שלמה, ואף מעוררת תמיהה: בפרשת חייו של הדד חסר הפרק האחרון והחשוב ביותר לענייננו: לא מסופר דבר על הזמן שלאחר שובו של הדד לאדום, בראשית ימי מלכותו של שלמה, ועד לימי זקנתו של שלמה (זמנו של סיפורנו) – פרק זמן של שלושים שנה ויותר. כיצד במשך תקופה זו הפך הדד להיות שטן לשלמה? מה היו מעשיו שזיכו אותו ב'תואר כבוד' זה?

תופעה דומה אנו מוצאים גם בתיאור השטן השני (כג):

וַיִּקָּם אֶל־לְהִים לוֹ שֶׁטֶן אֶת רְזוֹן בֶּן אֶלְיָדָע

עתה נפתחים סוגריים, ובהן סיפור בריחתו של רזון הארמי מצובה ועלייתו למלוכה בדמשק. ברם היחס הכמותי בין הפסוק המציג את השטן השני (פסוק כג) ובין הפסוקים 'המצויים בסוגריים', (פסוק כג₂ ופסוק כד כולו), שונה מאוד מזה שבמקרה הקודם.

אף בסוגריים אלו מצויה 'הבטה לאחור' שהיא בגדר חידוש גמור ביחס לקורא, שכן אף היא מגוללת את קורותיו של אדם שלא פגשנו כלל עד עתה. גם כאן, חוזרת ההבטה לאחור אל עיצומה של תקופת דוד – אל מלחמתו הגדולה בהדדעזר מלך ארם צובה (שמ"ב ח' ושם פרק י'). קשה להעריך מהו פרק הזמן המתואר בפסוקים אלו – החל במלחמת דוד בהדדעזר (שבמסגרתה ברח רזון) ועד שהפך רזון למלך בדמשק.

בדומה למקרה הקודם גם כאן: אף שהפסוקים המביטים לאחור מציגים לפנינו את קורותיו של רזון, הם אינם מתארים את העיקר החשוב לענייננו – כיצד הפך רזון להיות שטן לשלמה, ומה המעשים אשר עשה לשם כך.

³ על משמעות המונח 'הבטה לאחור' ועל סוגים שונים של 'הבטה לאחור' בסיפור המקראי עמדנו בעיוננו לפרשת מקץ בסדרה הראשונה של 'עיונים בפרשות השבוע' (עמ' 114–116), בעקבות מאמרו של מאיר ויס ז"ל "עוד למלאכת הסיפור במקרא", 'מקראות ככוונתם' עמ' 312–334.

עתה, לאחר שהוצגו לפנינו שני השטנים על פרשות חייהם הרחוקות והסוערות, בא פסוק כה ומסכם את צירופם של שני השטנים גם יחד, שכנראה פעלו במקביל:

וַיְהִי (– רִזוֹן) שֶׁטָן לְיִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי שְׁלֹמֹה⁴
וְאֵת (– וְעַם) הַרְעָה אֲשֶׁר (– עֲשָׂה) הַדָּד,
וַיִּקְץ (– רִזוֹן) בְּיִשְׂרָאֵל, וַיִּמְלֹךְ עַל אֲרָם.

3. מעמדן של שתי ה'הבטות לאחור' בסיפורנו

פסוקי ה'הבטה לאחור' שעמדנו עליהם לעיל אינם חלק אינטגרלי מן הסיפור המקורי הכלול בפרק י"א על אודות חטאי שלמה ונבואת העונש המכוונת כנגדו, אלא הם תוספת שנכנסה לסיפור זה. ניתן לחזק טענה זו בכמה דרכים, ואנו נסתפק בשתיים:

ראשית, אין זו דרכו של הסיפור במקרא לסטות מנושאו המרכזי סטייה כה רחבה. גם כאשר ישנו צורך בהבטה לאחור כדי לבאר פרט כלשהו במהלך הסיפור, תהא זו קצרה ותכליתית, ומשתלבת היטב במהלכו של הסיפור.⁵ בפרק שלנו ההבטה לאחור ארוכה באופן בלתי רגיל, ואינה מבארת את העיקר הנאמר בסיפורנו – כיצד פעלו השטנים נגד שלמה. בכך היא מהווה חיץ בין חלקי הסיפור.⁶

שנית, מלשונו של הסיפור וממבנהו אפשר להוכיח כי הפסוקים המתארים את תולדות חייו של הַדָּד הם תוספת שנכנסה לתוך הסיפור המקורי. פסוקים יד–כה מתארים את שני השטנים שקמו לשלמה על פי סדר עניינים זה:

יד השטן הראשון: "וַיִּקְם ה' שֶׁטָן לְשְׁלֹמֹה אֵת הַדָּד הָאֲדָמִי..."
טו–כב הבטה לאחור: תולדות הַדָּד
כג השטן השני: "וַיִּקְם אֶ-לֵהִים לוֹ שֶׁטָן אֵת רִזוֹן בֶּן אֶלְיָדָע"
כד–כה הבטה לאחור: תולדות רִזוֹן

למי רומזת התיבה "לו" בפסוק כג ("וַיִּקְם... לוֹ שֶׁטָן...")? ודאי שלא לאחד מן האישים המוזכרים בפסוק שלפניו, שהרי בפסוק כב נזכרים פרעה והַדָּד האדומי. ללא ספק כוונת התיבה "לו" היא לשלמה. אולם היכן נזכר שלמה לאחרונה? הוא נזכר בפסוק יד ("וַיִּקְם... לְשְׁלֹמֹה..."). בכל שמונת הפסוקים שבין פסוק יד לפסוק כג לא נזכר שמו של שלמה ולא נרמז כלל קיומו! ברור אפוא שפסוק כג הוא המשכו של פסוק יד, והכינוי הרומז "לו" מסתמך על הזכרת שמו של שלמה בפסוק יד. "וַיִּקְם ה' שֶׁטָן לְשְׁלֹמֹה אֵת הַדָּד... וַיִּקְם אֶ-לֵהִים לוֹ שֶׁטָן אֵת רִזוֹן...". נמצא שכל שמונת הפסוקים שבינתיים נוספו לסיפור, ויצרו חיץ בין שני הפסוקים הסמוכים.

אין ענייננו כאן בשאלות מי הוסיף פסוקים אלו ומתי הוסיף אותם, וגם אין בידנו לתת תשובה לשאלות אלו. מסתבר שהוספה זו נעשתה במסגרת עריכת ספרנו. השאלות החשובות הן אלו הנוגעות להבנת הסיפור כפי שהוא עומד לפנינו ולזיהוי מגמתו: מה נאמר בדיוק בתוספת פסוקים זו, ומה החשיבות שראה המוסיף להוסיפה? מה תורמת תוספת זו לרעיונו של הסיפור, למגמתו? בשאלות אלו נדון בהמשך עיון זה.⁷

4. תולדותיו של רִזוֹן

המכנה המשותף לשתי ההבטות לאחור, הן לזו הנוגעת לדמותו של הַדָּד האדומי והן לזו הנוגעת לרִזוֹן הארמי, הוא עצמיחתם של שני האישים הללו קשורה במלחמותיו של דוד בעמים של אותם אישים. הַדָּד מזרע המלך האדומי, ברח מארצו בהיותו 'נער קטן', בעת שדוד ויואב הכריתו כל זכר באדום (ומסתבר שאף את בית המלוכה האדומי הכריתו באותה מלחמה); רִזוֹן ברח מאת הַדָּד מלך צובה אדוניו, בעת שדוד נלחם בהַדָּד עַד אֶתְם" (פסוק כד).

⁴ אף שהיה שטן לשלמה "כָּל יְמֵי שְׁלֹמֹה", מסתבר שהגיע להישגיו המתוארים בפסוק זה ובקודמו ("וַיִּמְלֹכוּ בְדַמְשֶׁק... וַיִּמְלֹךְ עַל אֲרָם") רק בעת זקנתו של שלמה.

⁵ הנה דוגמאות אחדות להבטות לאחור של המספר, שהן קצרות ותכליתיות, ואינן פוגעות ברצף הסיפור: שמו"א כ"ג, ו-ט; מל"ב ט', יד-טו; יונה א', י'.²

⁶ המקרה שלפנינו אינו ההבטה לאחור היחידה במקרא המהווה תוספת לסיפור. כמותה ישנן דוגמאות נוספות, ונעמוד על כך בעיון ו, שבו נעסוק במבנה סיפורנו.

⁷ נציין כאן שמשקנתנו כי פסוקי ההבטה לאחור בסיפורנו הם תוספת, ואינם מעיקרו של הסיפור, היא בעלת חשיבות גם להבנת מבנה הסיפור כולו. על כך נעמוד בעיון ו בהמשך סדרת עיונים זו.

אלא שהסיפור אודות רזון מאוד מעורפל. מדוע "ברח מאת הַדְדָּעָר מֶלֶךְ צוּבָה אֲדוֹנִיו" – האם ברח כמי שמורד באדונו (– אויבו של דוד), או שמא כמי שחפץ להינצל מגורל אדונו שניגף לפני דוד?

אף הליכת רזון וגדודו לדמשק ושיבתו בה עד שמלך עליה אינן נהירות: הרי דוד שם נציבים בארם דמשק (שמ"ב, ח', ו). ובכן, האם עשה זאת רזון בימי דוד? אף שלמה "הִיָּה מוֹשֵׁל בְּכָל הַמְּמַלְכוֹת מִן הַנְּהָר (– פרת) אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וְעַד גְּבוּל מִצְרַיִם" (ה', א), "כִּי הוּא רָדָה בְּכָל עֵבֶר הַנְּהָר מִתְּפֹסֵחַ וְעַד עֵזָה" (שם ד), ודמשק כלולה בשטח הממשל שלו – כיצד אפוא הפך רזון למלך על דמשק בימי שלמה?

נראה כי אף שרזון היה שטן לישראל כל ימי שלמה (פסוק כה), עלייתו למלוכה בדמשק אירעה רק בימי זקנתו של שלמה. ואם צודקים אנו, קיים פער זמן רב ביותר (עשרות שנים) בין בריחתו של רזון והיותו שר גדוד בעיצומם של ימי דוד, לבין מלכותו על דמשק בסופם של ימי שלמה.

מה עשה רזון באותן עשרות שנים? כיצד דוד ושלמה, ששלטו בממלכות הארמיות, הניחו לרזון ולאנשיו להתקיים ולהתפתח? אין בכתוב תשובות לשאלות אלו, וניתן להעלות סברות שונות לשם סתימת הפערים בסיפור על רזון.

5. תולדותיו של הדד

לעומת הערפול ופערי המידע בסיפור על רזון, הסיפור על הדד האדומי בהיר ביותר ומפורט מאוד עד לשלב שבו הוא נקטע. סיפור קורותיו של הדד, מבריחתו מארצו ועד שובו אליה לאחר כעשרים שנה, מורכב מחמישה שלבים. נציג בזאת את חמשת השלבים הללו, ונעיר ביחס אליהם הערות אחדות:

שלב א – הבריחה למצרים:

הרקע לבריחת הדד ואנשיו למצרים הוא מלחמתם של דוד ויואב באדום. מלחמת דוד באדום נזכרת בעוד שלושה מקומות במקרא: בשמואל ב ח', יג-יד ובמקבילה בדה"א א י"ח, יב-יג, וכן במזמור ס' בתהילים. בין כל האזכורים הללו ישנם הבדלים שונים.⁸

אין זה המקום לדון ביישוב הסתירות וההבדלים לפרטיהם. נציין רק כי בפרקנו ובמזמור ס' בתהילים ניכרת מצוקה של ישראל הקשורה במלחמה זו עם אדום: בתהילים פותח המזמור עצמו (פס' ג) במילים: "אֶל-לִהִים זִנְחַתְנוּ פְּרָצְתְנוּ אֲנַפְתְּ תִשׁוּבָב לָנוּ". ובספרנו נאמר "וַיְהִי בְהֵיוֹת דָּוִד אֶת אֲדוֹם, בְּעֵלוֹת יוֹאָב שֶׁר הַצָּבָא לְקַבֵּר אֶת הַחֲלָלִים", והכוונה כנראה לחללי ישראל שנפלו בידי האדומים לפני פעולתו של יואב.

⁸ הנה ההקבלה בין המקומות הללו:

שמואל ב ח'	דברי הימים א י"ח	תהילים ס'
(יג) וַיַּעַשׂ דָּוִד שֵׁם בָּשׁוּבוֹ מֵהַכּוֹתוֹ אֶת אֲרָם בְּגִיא מֶלַח שְׁמוֹנָה עָשָׂר אֶלְפֵי.	(יב) וַאֲבִשִׁי בֶן צְרוּיָה הִכָּה אֶת אֲדוֹם בְּגִיא מֶלַח שְׁמוֹנָה עָשָׂר אֶלְפֵי.	(א) לִמְנַצֵּחַ עַל שׁוֹשַׁן עֲדוֹת, מִכְתָּם לְדוֹד לְלַמֵּד. (ב) בְּהַצּוֹתוֹ אֶת אֲרָם נְהָרִים וְאֶת אֲרָם צוּבָה
(יד) וַיִּשֶׂם בְּאֲדוֹם נְצִיבִים, בְּכָל אֲדוֹם שֵׁם נְצִיבִים וַיְהִי כָל אֲדוֹם עֹבְדִים לְדָוִד וַיּוֹשַׁע ה' אֶת דָּוִד בְּכָל אֲשֶׁר הִלָּךְ.	(יג) וַיִּשֶׂם בְּאֲדוֹם נְצִיבִים וַיְהִיו כָּל אֲדוֹם עֹבְדִים לְדָוִד וַיּוֹשַׁע ה' אֶת דָּוִד בְּכָל אֲשֶׁר הִלָּךְ.	(ג) אֶל-לִהִים זִנְחַתְנוּ פְּרָצְתְנוּ, אֲנַפְתְּ תִשׁוּבָב לָנוּ...

נראה שבפסוק יג בספר שמואל יש לגרוס 'אדם' במקום 'ארם', כמו המקבילה בדה"א, שהרי גיא מלח הוא בארץ אדום. וכך גרסו השבעים והפשיטתא.

טבלה זו מסכמת את ההבדלים השונים בין תיאורי מלחמת דוד באדום:

שמואל ב ח'	דה"א א י"ח	תהילים ס'	מלכים א י"א
דוד	אבישי בן צרויה	יואב	דוד ויואב
גיא מלח	גיא המלח	גיא מלח	-
שמונה עשר אלף	שמונה עשר אלף	שנים עשר אלף	"כִּי שִׁשִׁתַּי חֲדָשִׁים יָשַׁב שֵׁם יוֹאָב וְכָל יִשְׂרָאֵל עַד הַכְּרִית כָּל זָכָר בְּאֲדוֹם" (טז)

נפנה כאן לדבריו החשובים של ההיסטוריון זאב יעבץ בספרו תולדות ישראל.⁹ על פי דבריו, מתוארות במקרא **שתי** מלחמות של דוד באדום: הראשונה שבהן מתוארת בשמואל ובדברי הימים. מטרתה של מלחמה זו הייתה לכבוש את ארץ אדום ולשעבד את האדומים לישראל באמצעות שלטון הנציבים.

אולם בעת שדוד נלחם בארם נהריים ובארם צובה, וצבאו התרחק מגבולות אדום, התקוממו האדומים כנגד הנציבים וכנגד חיל המצב הישראלי שם והרגום, ואף קבורה לא ניתנה להם.¹⁰

הימורם של האדומים לא צלח, שכן דוד ניצח את הארמים, ולאחר ניצחונו שב יואב שר צבאו והיכה את האדומים בגיא מלח והרג בהם שנים עשר אלף איש. זהו הרקע לכותרת בספר תהילים, בעוד המזמור עצמו מביע את המצוקה של הישראלים לאחר שהוכו בידי האדומים המתמרדים מכה קשה.

לאחר ניצחונם בגיא מלח לא שבו דוד ויואב ארצה, אלא נקטו בפעולות שונות שנמשכו שישה חודשים, כדי למחות את תוצאות המרד האדומי: ראשית, דאג יואב "לְקַבֵּר אֶת הַחֲלָלִים" הישראלים שנפלו במרד האדומי. שנית, נקטו בפעולת עונש ומניעה, בהכרתת כל זכר באדום – הכרתת כל אנשי המלחמה. הכרתה זאת כללה כנראה גם את הכרתת בית המלוכה האדומי. פעולה זו חייבה את עבדי מלך אדום להציל את אחד מצאצאיו הצעירים של מלך אדום – את הדד, ולבקש לו מקלט מדיני במצרים.

הצלת בית מלוכה מהכרתתו בידי אויב מנצח, באמצעות הברחת אחד מצאצאי המלך הצעירים שנתרו בחיים, מתוארת במקום נוסף במקרא, בנוגע לבית שאול:

שׁמ״ב ד', ד וְלִיהוֹנָתָן בֶּן שְׂאוּל בֶּן...
בֶּן חֲמֵשׁ שָׁנִים הָיָה בָּבֵא שָׁמַעַת שְׂאוּל וְיִהוֹנָתָן מִיִּזְרְעֵאל
(– שמועת מותם ומפלת ישראל לפני פלשתים)
וַתִּשְׂאֵהוּ אִמָּתוֹ וַתִּנְסֵהוּ... וַיְהִי בְּחַפְזָהּ לָנוּס וַיִּפֹּל וַיִּפְסַח.

הבן נכה הרגליים מוצא מפלט בגבולות ישראל, בביתו של מכיר בן עמיאל בלו-דבר, ומשם הוא מובא לבית דוד וזוכה להיות מאוכלי שולחנו (שׁמ״ב, ט').

בניגוד לכך, הדד האדומי בורח למצרים דרך מדין ופארן, ומגיע אל מלכה של מדינה גדולה וחזקה כשהוא בריא ושלם, ואף בלוויית פמליה גדולה של נאמניו, עבדי אביו.

שלב ב – קבלת המקלט במצרים:

יח... וַיָּבֵאוּ מִצְרַיִם אֶל פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרַיִם
וַיִּתֵּן לוֹ בַּיִת, וְלֶחֶם אָמַר (- ציווה) לוֹ, וְאָרֶץ נָתַן לוֹ.

פרעה מקבל את הדד ואנשיו בסבר פנים יפות: הוא מעניק לו בית, לחם (- קצבת מזון) וארץ (- נחלה).¹¹ קבלת פנים זו מזכירה לנו קבלת פנים אחרת של פרעה לגולים שבאו לארצו, אחי יוסף שבאו למצרים בשנות הרעב. פרעה מצווה על יוסף:

בראשית מ"ז, ו אָרֶץ מִצְרַיִם לְפָנֶיךָ הוּא
בְּמִיטֵב הָאָרֶץ הוֹשֵׁב אֶת אֲבִיךָ וְאֶת אַחִיךָ...

ובהמשך מספר הכתוב כיצד קיים זאת יוסף:

יא וַיּוֹשֵׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אַחֵיו
וַיִּתֵּן לָהֶם אַחְזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִיטֵב הָאָרֶץ

בְּאֶרֶץ רַעְמֶסֶס כְּאֲשֶׁר צָוָה פְּרַעֲה.

וַיַּכְלֵל יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אַחֵיו וְאֶת כָּל בְּיַת אָבִיו לֶחֶם לְפִי הַטָּף.

⁹ כרך ב, מוצא דבר א, 'מלחמת דוד באדום', עמ' 167–169.

¹⁰ דורות רבים לאחר מכן אירע דבר דומה במואב, שהייתה נתונה תחת שלטונו של אחאב מלך ישראל: כאשר היה אחאב עסוק במלחמה בצפון, בארמים, פרקו המואבים בראשותו של מישע את עול ישראל מעליהם, והיכו באכזריות את יישובי ישראל בארץ המישור, שנתרו חסרי מגן. ראה ספרי 'פרקי אלישע' עמ' 94–98.

¹¹ אפשר שמתן מקלט מדיני זה להדד במצרים רומז למתח בין מצרים לישראל בימי דוד. אך אין לכך סימוכין ממקור אחר במקרא, ואם כן אפשר שאין הדבר כך, ופרעה פעל בשלב זה על פי הכללים הדיפלומטיים המקובלים בעולם באותם ימים.

ובכן, גם אבותינו הגולים במצרים זכו ב'ארץ' (- אחוזה) ובי'לחם', ומן ההמשך (שם פס' כז) משמע שזכו גם בביתם לשבת בהם, וכל זאת במצוות פרעה.

שלב ג – הנישואין לאחות תחפניס הגבירה:

יט וימצא הַדַּד חֵן בְּעֵינֵי פְרֹעָה מְאֹד

ויתן לו אשה את אחות אשתו, אחות תחפניס הגבירה.

מעשה זה של פרעה כבר חורג מן הנימוס הדיפלומטי המקובל ביחסים בין עמים ובין מדינות,¹² ומניעיו כאן קשורים ליחסים האישיים והמיוחדים בין פרעה להדד, שמצא חן בעיני פרעה מאוד.

גם כאן אנו נזכרים בסיפור דומה בספר בראשית: אף יוסף מוצא חן בעיני פרעה מאוד, והוא משיא לו אישה מצרית בת אצולה:

מ"א, מה ויקרא פְרֹעָה שֵׁם יוֹסֵף צְפֹנָת פַּעֲנָח

ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע כהן אן לאשה

שלב ד – לידת גנובת וגדילתו:

כ ותלד לו אחות תחפניס את גנובת בנו

ותגמלהו תחפניס בתוך בית פרעה

ויהי גנובת בית פרעה בתוך בני פרעה.

טמיעתו של הדד בבית פרעה הולכת וגוברת: היא עוברת עתה לדור השני. גנובת בן הדד נולד במצרים לאם מצרייה ממשפחת המלוכה. התינוק גדל בבית פרעה, ונגמל שם על ידי תחפניס אשת פרעה בעצמה. בהמשך, מתחנך הילד בבית המלוכה "בתוך בני פרעה".

אף שלב זה מזכיר לנו סיפור מן העבר: בת פרעה מאמצת לה ילד עברי לבן, וקוראת את שמו משה. לאחר גמילתו מתחנך משה בבית פרעה כנסיך מצרי.

שלב ה – שובו של הדד לאדום:

השמועה על מותם של דוד ושל יואב שמפניהם ברח הדד מגיעה אל הדד במצרים, והוא פונה אל פרעה ואומר לו: "שְׁלַחְנִי וְאֶלְךָ אֶל אֶרְצִי" (כא). התהליך המתקדם בשלב זה הפוך בכיוונו משל כל קודמיו. בארבעת השלבים הקודמים הלך הדד ונטמע בבית פרעה במצרים. והנה, ברגע שמתאפשר שובו לאדום, הוא מבקש לעזוב את תפארת הארמון ואת מעמדו המלכותי בו, ולחזור למולדתו הנשלטת בידי שלמה בן דוד.

פרעה, הרואה בהדד אחד מבני משפחתו, מנסה להניאו מצעד זה:

כב כי מה אתה חסר עמי והנך מבקש ללכת אל ארצך?!

נימה של עלבון נשמעת בדברי פרעה: 'קיבלת ממני בית, לחם וארץ. השאתי לך את אחות אשתי, ובנך מתחנך ביחד עם בניי. אתה יושב בטובו של עולם ואינך חסר עמי דבר, מדוע תלך אל ארצך הקטנה, הענייה והמשועבדת?'

אמנם הנימה מאוד אישית, אולם יש לזכור כי פרעה זה הוא בן בריתו של שלמה, ועתיד להשיא את בתו לשלמה בזמן הקרוב, ואפשר שגם מטעם זה מסתייג פרעה מתכניתו של הדד.

תשובתו של הדד נחרצת: "לא פי שלח תשלחני!" אין הוא מנמק את דבריו. נראה שהוא חש מנותק ממולדתו, וכל הטובות שהשפיע עליו פרעה לא מחקו את תודעתו כגולה מארצו. אף שהדבר לא נאמר בפירוש, ברור שהדד אכן מימש את שאיפתו וחזר לאדום. וכך הפך הדד שטן לשלמה – לחתנו של אותו פרעה שהיה מיטיבו של הדד.

שלב זה מזכיר לנו אף הוא את סיפור חייו של משה, אלא שכאן ישנה תנועה הפוכה מבחינה גיאוגרפית: משה הגדל בבית פרעה, בורח מפני פרעה הרוצה להרגו (שמות ב', טו). הוא בורח למדיין, ואם כן תנועתו הפוכה בכיוונה מזו של הדד, שברח מאדום אל מצרים דרך מדיין.

במדיין מתקבל משה בסבר פנים יפות, וזוכה לאכול לחם ולשבת בבית כהן מדיין, ואף לשאת לאישה את בתו. במקום גלותו נולד לו בן, ואז אומר לו ה' (ד', יט) "לך שב מצרים, כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך." משה פונה ליתר חותנו

¹² ראה ההערה הקודמת.

ואומר (שם יח) "אֵלֶיךָ נָא וְאֶשׁוּבָה אֶל אֶחִי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם" וחזרתו משלחו בשלום. משה חוזר למצרים והופך בה למנהיגם של בני עמו המשועבדים, ובכך הוא הופך שטן לפרעה. מפליא עד כמה דומים שני הסיפורים!

מה עשה הַדָּד בשובו לארצו? באיזו דרך פעל כך שהפך שטן לשלמה? דווקא על שלב זה בחיי הַדָּד לא נאמר דבר בסיפור קורותיו!

מסתבר שהגעתו לאדום עוררה תסיסה בקרב בני עמו הנשלטים בידי שלמה, ובימי זקנתו של שלמה (כשגם הַדָּד כבר היה זקן) תרגם הַדָּד תסיסה זו לתביעות מדיניות משלמה. ברם דברים ברורים אין בידינו.¹³

6. תרומתן של ה'הבטות לאחור' למגמת הסיפור

אחר שביררנו מה כלול באותן שתי 'הבטות לאחור' שנוספו לסיפורנו, הגיעה השעה לברר מדוע נוספו שני תיאורים אלו, שתי פרשות חיים אלו, לסיפורנו? מה תרומתן למגמת הסיפור, לרעיונותיו?

לכאורה, ניתן היה לענות שהוספות אלו באות לענות על שאלות אינפורמטיביות: מיהו בכלל הַדָּד האדומי? ומיהו רזון בן אלידע? הרי לא שמענו עליהם דבר עד עתה, ולפתע מודיע לנו המקרא ששני האישים הללו קמו כשטנים לשלמה!

תשובה זו אינה מספקת: ראשית, הַדָּד מוצג לפנינו בקיצור כבר בפסוק יד (שאינו חלק מן ההבטה לאחור) "מִזְרַע הַמֶּלֶךְ הוּא בְּאֲדוֹם". כל שפע האינפורמציה ביחס להַדָּד, הנפרשת לפנינו על פני שמונה פסוקים, אינו נחוץ בעצם! די לנו בידיעה על מעמדו הרם באדום, כדי להבין שהפך לשטן לשלמה בכח מעמדו זה.

שנית, כפי שכבר הזכרנו, מוזר הדבר שהרקע שניתן לנו על שני האישים הללו, מחזירנו עשרות שנים לאחור, ומפרט אירועים שאין בהם כל נחיצות לכאורה, אך מתעלם לגמרי מן המעשים שעשו שני האישים בתור שטנים לשלמה. והרי העיקר חסר מן הספר!

נראה שמטרתן של ה'הבטות לאחור' הללו אינה להשלים מידע אודות שני האישים הַדָּד ורזון – מידע זה אינו נחוץ להבנת הסיפור; גם לא לתאר את מעשיהם כשטנים לשלמה – תיאור זה אינו מופיע כלל.

נראה שכוונת ההבטות לאחור היא לחזור דווקא לעבר הרחוק. ראשיתו של עבר זה קדמה בשני דורות להווה הסיפורי שבו, אנו נמצאים בימי זקנתו של שלמה, ופסוקי ההבטה לאחור מחזירים אותנו לימי התפארת של מלכות דוד, לניצחונותיו הגדולים על העמים הסובבים את ישראל.

אולם מה חפץ יש בחזרה לתקופה זו?

תיאור קורותיו של הַדָּד כפי שפירטנו אותו על שלביו בסעיף הקודם, מעורר בלי הרף זיכרונות מקורותיו של עם ישראל – של אבותיו או של מנהיגיו: קבלת בית יעקב במצרים; קורות חייו של משה בשלבי חייו השונים; קורות בית שאול.

אף קורותיו התמציתיות של רזון מזכירות פרשת חיים אחרת – את זו של דוד עצמו! ראשית קורותיו של רזון בבריחתו מפני מלכו:

כג אֲשֶׁר בָּרַח מֵאֵת הַדָּד עֶזְרַם מֶלֶךְ צוּבָה אֲדָנָיו.

אף דוד ברח בצעירותו מאת שאול מלך ישראל אדוניו. בהמשך תיאור מעשיו של רזון נאמר:

כד וַיִּקְבֹּץ עָלָיו אֲנָשִׁים וַיְהִי שֵׁר גָּדוֹד

וכך בדיוק עשה דוד לאחר שברח מאת שאול (שמ"א כ"ב, א-ג). נראה כי מצבו של רזון כשר-גדוד, המשוטט עם גדודו במרחבי ארם, הציל אותו ואת אנשיו "בְּהֶרֶג דָּוִד אֲתָם" (- את הדדעזר ובני בריתו). כך קרה גם לדוד ולגדודו, כשניצלו 'בהרוג פלשתים את ישראל'.

¹³ אין להפריז בהישגים של הַדָּד, שכן אדום נותרה משועבדת ליהודה עוד דורות רבים, ופרקה את עול בית דוד מעליה רק בימי יהורם בן יהושפט – מלכ"ב ח', כ-כב. ברם נראה כי בעצם שיבתו של הַדָּד לאדום נתחדשה אפשרות השבת המלוכה לאדום (ואכן במלכ"ב ג', ט מופיע מלך אדום לצד מלך יהודה ומלך ישראל).

מדוע הסכים שלמה (בראשית ימי מלכותו) לחזרת הַדָּד לאדום? אפשר שדבר זה נבע מנטייתו של שלמה לפיוס ולשלום ביחסו עם העמים הסובבים את ישראל, ואף אלו הנשלטים על ידו. אך אפשר גם שידיו של שלמה היו כבולות מלפעול נגד הַדָּד – בן חסותו וקרוב משפחתו של פרעה. שלמה והַדָּד – היו שניהם קרובי משפחתו של פרעה!

או אז הלכו רזון וגדודו לדמשק ומלכו בה – כשם שדוד לאחר שניצל מפלשתים, הלך עם גדודו לחברון ומלך בה. לבסוף מלך רזון על ארם (פס' כה), כשם שדוד מלך על ישראל.

ובכן, מה פשר הדהוד זה של אירועים גדולים בתולדות ישראל במקרא העולה בעת שאנו קוראים את קורות שני האישים הללו?

נראה שכוונה יש בדבר זה: כשם שברור לכל המעיין במקרא כי ההשגחה הא-לוהית היא העומדת מאחורי קורותיהם של האישים הגדולים בישראל – משה ודוד, כך מכוון תיאור קורות החד ורזון למסקנה דומה: ההשגחה הא-לוהית היא שעמדה לשני האישים הללו להצליח בדרכיהם ובמעשיהם, ולהכין אותם לתפקידם. ומהו תפקיד זה? להיות שטנים לשלמה!

לשון אחר: לא את האישים כשלעצמם באה תוספת הפסוקים לתאר, ולא את מעשיהם כשטנים לשלמה, אלא את המילים "וַיִּקָּם ה'..." "וַיִּקָּם אֱלֹהִים..." היא באה לפרט ולהדגים. קימתם של שני השטנים לשלמה לא הייתה מקרית ומזדמנת. היא הייתה פעולה א-לוהית מחושבת, שהחלה שני דורות לפני ימי זקנתו של שלמה! ההשגחה הא-לוהית טיפחה וקידמה שני אישים, סוככה עליהם ושמרה צעדיהם, עד שהבשילו לתפקיד שאליו היא ייעדה אותם. בכך דומים שני אישים אלו לאישים ישראלים מובהקים כמשה ודוד, שגם אותם (ובעיקר אותם) קידמה ההשגחה הא-לוהית לשם מילוי ייעודם.

וכאן עולה השאלה המתבקשת: והרי כאשר החלו החד ורזון את דרכם לקראת ייעודם כשטניו של שלמה, עוד לא נולד שלמה, וודאי לא חטא!

אמנם כן, אולם הנבואה שנאמרה לדוד בפי נתן בחזון הגדול שקדם למלחמותיו של דוד, הייתה כבר קיימת. תוך כדי כריתת הברית עם דוד נלקחת בחשבון האפשרות כי בנו של דוד שירש אותו לא ילך בדרך אביו:

ש"מ"ב ז', יב-יד ... וְהִקִּימְתִּי אֶת זֶרְעֶךָ אַחֲרַיךָ ...
אֲנִי אֶהְיֶה לוֹ לְאָב וְהוּא יִהְיֶה לִּי לְבֵן
אֲשֶׁר בְּהִעָוֹתוֹ, וְהִכְחִיתִי בְּשִׁבְטֵי אֲנָשִׁים וּבְנָגְעֵי בְּנֵי אָדָם...

והנה, דווקא מתוך הצלחותיו של דוד במלחמותיו הבאות, נמלטים שני אישים, ומבשילים הבשלה חשאית לקראת תפקידם המיועד להם ביחס לבנו של דוד, לשמש 'שבט אנשים' כנגדו ו'נגעי בני אדם'.

ומה היה קורה לולי היה שלמה מעווה את דרכיו? או אז לא היו החד ורזון משמשים כשטנים לו, והמקרא לא היה משמיענו דבר עליהם ועל קורותיהם.

אולם שלמה מימש את האפשרות שנצפתה בדברי נתן הנביא – "אֲשֶׁר בְּהִעָוֹתוֹ" – וכיוון שכך, נתממש הפוטנציאל שנזרע לקראת הבאות באמצעות קורות חייהם של החד האדומי ורזון הארמי, והם הפכו שטנים לשלמה.

אף על פרשות חייהם של החד ושל רזון, שלא שמענו עליהם לפני פרקנו, ולא נשמע עליהם יותר בהמשך, ראוי לקרוא את דבר הנביא:

ישעיהו מא', ד מי פֶּעַל וְעֵשָׂה
קָרָא הַדְּרוֹת מֵרֵאשׁ!

*****
 * כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט, תשע"ד *
 * עורכת: נחמה בן אדרת *
 * ***** *
 * בית המדרש הוירטואלי שלייד ישיבת הר עציון *
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * ***** *